

IMPERIJ NA ZALASKU

Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću

Mladen ANČIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK 949.75"9-11"
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 31. XII. 1998.

Autor polazi od konstatacije o dva različita historiografska pristupa problemu bizantske vlasti na istočnom Jadranu od 9. do 11. stoljeća. Pristajući uz pristup R. Cessia, koji je zastupao ideju kako je Bizant izgubio svoje istočnojadranske posjede u drugoj polovici 9. st., autor nadalje pretresa bizantska vrela, poglavito radove cara-pisca Konstantina VII. Porfirogeneta. Pri tom posebice naglašava Konstantinovo pristajanje uz konzervativnu političku ideologiju Carstva. Temeljem takve raščlambe autor zaključuje kako se Konstantinova djela moraju u historiografiji tretirati s krajnjim oprezom, a podaci iz njih se obvezatno moraju potvrditi realnim činjenicama koje donose druga vrela. U drugom dijelu rada autor podrobnom raščlambom dostupnih vrela nastoji rekonstruirati stvarni tijek zbivanja u svezi s bizantskim gospodstvom nad istočnojadranskom obalom u 9. st. Iz te raščlambe proizlazi zaključak kako je bizantsko gospodstvo nad ovim prostorom *stvarno* okončano 879., kada je s hrvatskoga kneževskog prijestolja zbačen bizantski štićenik Zdeslav. Nakon ovoga ključnog događaja nazočnost se Carstva na istočnoj obali Jadrana ograničavala na simbolične geste i politički identitet stanovnika dalmatinskih gradova.

Problem nazočnosti Bizanta na istočnoj obali Jadrana u posljednjim stoljećima ranoga Srednjeg vijeka (9. do 11. st.) jedan je od onih koji zbunjuju moderne povjesničare. Uslijed već ogromne literature nastale u posljednjih stotinjak godina današnji je povjesničar u svome istraživanju ponajprije usmjeren na jasno razlikovanje povijesnih činjenica s jedne, i velikog broja pretpostavki i na njima izgrađenih povijesnih konstrukcija s druge strane. Stoga je nerijetko podrobna raščlamba maloga broja sačuvanih vrela, bilo da se radi o pisanim ili materijalnim preostacima, gurnuta u drugi plan. Kako bi se u dobroj mjeri zbunjujuća situacija razriješila, valja svakako pristupiti raščišćavanju osnovnih problema polazeći ponajprije od političkih zbivanja. Kako je to nedavno formulirao jedan od autora koji se bave ovim razdobljem, problem je vrlo jednostavno postaviti - "je li ili nije bilo izravnoga bizantskog nadzora na istočnojadranskoj obali, odnosno jesu li se zbivanja kontrolirala iz Konstantinopola. Ako je takva kontrola postojala, Bizant je bio tu, ako takve (izravne)

vlasti ili nadzora nije bilo, nije bilo ni Bizanta (na istočnojadranskoj obali).¹ Ma kako se jednostavnim činio, ovaj je problem ipak rješavan s dvaju različitih, gotovo bi se moglo reći oprečnih polazišta.

Prvo od tih polazišta, kojega se može pratiti kroz brojne rasprave i knjige napisane u zadnjih stotinjak godina,² karakterizirano je istraživanjem poglavito bizantskih narativnih vrela. Ne provjeravajući odviše navode iz povijesnih radova bizantskih autora, moderni su znanstvenici prihvaćali zaključak kako je Dalmacija sve do 11. st. bila pod manje-više izravnim nadzorom i vlašću Konstantinopola. Sukladno takvu viđenju, politička je vlast Bizanta bila organizirana i funkcionirala je kroz vojno-upravnu jedinicu “temu” (θεμα), ili kako je to formulirao već citirani autor, “obala je bila pod ‘carskom vlašću’, a zaleđe je bilo područje barbarskih ‘sklavinija’ (Σκλαβηνια)”. “Bizantska Dalmacija” se, dakle, sastojala od starih urbanih jezgri Dubrovnika (*Ragusa*), Splita (*Spalato*), Trogira (*Tragurion*) i Zadra (*Jadera*) s njihovim neposrednim okruženjem, kao i od brojnih jadranskih otoka, te je stajala pod vlašću vojnoga i civilnog upravitelja “stratega” (στρατηγος), koji je “na kraju 9. i početkom 10. st. ... iz Konstantinopola bio odašiljan u Dalmaciju”³ i prebivao u Zadru. U 10. st., zbog uznapređovaloga procesa slabljena carske vlasti, ovaj je vojni i civilni upravitelj stjecao sve izraženije prerogative autonomne političke vlasti, a sam položaj prigrabili su pripadnici istanutoga zadarskog roda, zapravo dinastije koja je po svome utemeljitelju, Madiju, dobila naziv “Madijevci”.

Cijeli ovaj kompleks shvaćanja doveo je, ne tako davno, u pitanje zacijelo jedan od ponajboljih poznavatelja srednjovjekovne povijesti Venecije ali i cijeloga Jadrana, Roberto Cessi, postavljajući novo polazište za rješavanje problema. Njega su, naime, vlastite raščlambe dovele do zaključka kako se u modernoj literaturi o ovim problemima jasno os-

¹ I. GOLDSTEIN, Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast 6th -12th Century, *Byzantinoslavica*, XVII/1996 (Prague), p. 257.

² Vidi, primjerice, E. MAYER, La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane, *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria* XXII/1906 (Trieste - izvorno objavljeno kao Die dalmatinisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen, *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte* 24/1903), 354 i d.; J. FERLUGA, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1958 (preradeni talijanski prijevod, uz neznatne promjene: *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venice 1978 - ovdje se koristim srpskim izdanjem budući da je ono najizravnije utjecalo na hrvatske i srpske povjesničare koji su se problemom bavili od kraja 50-ih godina ovoga stoljeća); Ž. RAPANIĆ, Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku (proširena i ponešto izmijenjena hrvatska verzija talijanskoga izvornika objavljenog kao: La costa orientale dell'Adriatico nell'alto medioevo. Considerazioni storiche-artistiche, in: *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo. Settimane di studi del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 30/1982, tome II, Spoleto 1983), 11, 21; D. OBOLENSKY, *Vizantijski komonvelt* (izvorno: *The Byzantine Commonwealth*), Beograd, 1991, 19, 24, 122-5; GOLDSTEIN, o.c., 257 i d. Samo radi kurioziteta valja spomenuti i najnovije radove srpskih povjesničara (primjerice: B. FERJANČIĆ, Vasilijeva Dalmacija u spisu *De administrando imperio* - nove dileme, *Isto*), u kojima nema niti jedne nove ideje ili interpretacije, no ostaje jasno kako je Dalmacija, sukladno starim političkim tlapnjama, i dalje “predmet drag srpskom srcu”!
GOLDSTEIN, o.c., 258.

jeti djelovanje “pobornika rigidnoga bizantinizma romanske Dalmacije”.⁴ Nakon što je podrobno pretresao kako bizantska, tako i vrela lokalne provenijencije, Cessi je zaključio kako već 80-ih godina 9. stoljeća “u Dalmaciji nije postojao takav carski dužnosnik koji bi bio sposoban skrbiti za lokalne i interese središnje vlasti”. Štoviše, nastavlja i u istom duhu naglašava Cessi, “u odsustvu bizantskih zapreka Hrvati” se upliću “u gradski život, prvotno kao moralni autoritet”, a potom, krajem istoga 9. st., u doba vladavine hrvatskoga kneza Muncimira, počinju djelovati u gradovima u svojstvu “sudbene vlasti ... koju obnašaju osobno prebivajući u samome gradu”.⁵ Istražujući stvarno obnašanje vlasti i političko djelovanje u realnom prostoru i vremenu onih institucija koje su u gradovima nosile još uvijek bizantska imena, Cessi zaključuje: “bizantska titula priora bila je počasna titula, a ne titula koja je proizlazila iz obavljanja funkcije, analogno tituli koja je bila podjeljivanja mletačkim duždevima”.⁶ Po njegovu shvaćanju, bizantska se vlast u dalmatinskim gradovima 10. i 11. st. “ima smatrati simboličnom, u smislu (historijskoga) prava, a ne pretvarati u stvarnu (političku) vlast”.⁷ Unatoč ovakvim preciznim i jasnim zaključcima, proizašlima iz dubokoga poznavanja prilika ovoga doba ali i poznatih vrela, Cessijevo je mišljenje ostalo nezamijećeno čak i među specijalistima.⁸

Polazeći, dakle, od ovih vrlo uvjerljivih interpretacija kako ih je uobličio Cessi, zadaća je ove rasprave detaljno raščlaniti povijesne okolnosti i utvrditi razloge koji su doveli do slabljenja carske vlasti na istočnom Jadranu u 9. stoljeću. Jedini, pak, mogući način ostvarenja tako postavljene zadaće jest onaj koji počiva na pozornoj i podrobnoj kritici a potom i raščlambi poznatih vrela, pri čemu se nikada ne smije s uma smetnuti značenje jasno utvrđenih činjenica i njihova vremenskoga slijeda. Prvi korak na ovoj stazi nedvojbeno je onaj koji vodi u kritiku bizantskih narativnih vrela, poglavito tekstova Konstantina VII. Porfirogeneta. Taj je korak osobito važan budući da iz već dosad izrečenoga jasno proizlazi kako vijesti koje donosi Konstantin VII. nikako ne odgovaraju stvarnim povijesnim činjenicama kako ih otkrivaju vjerodostojna sačuvana vrela. Stoga se osobito važnim čini utvrditi do koje je mjere car-pisac bio spreman prilagođavati činjenice vlastitim zamislima i ideološkim shemama unutar kojih su te zamisli nastajale. No, prije toga nije na odmet još jednom posebice naglasiti kako ne postoji niti jedno vrelo u obliku službenoga dokumenta, isprave, presude i sl. (u smislu stvarnoga nadzora i upravljanja zbivanjima), koje bi jasno zasljedilo učinkovitu bizantsku vlast u Dalmaciji od 80-ih godina 9. st. do 60-ih godina 12. st. Ono, pak, što se čini još znakovitijim jest to da sačuvana vrela jasno potvrđuju zaključke do kojih je došao Cessi, ili kako bi se još izravnije moglo reći – zaključak, slijedom kojega je stvarni nadzor i upravljanje zbivanjima na istočnoj obali Jadrana bio negdje drugdje a ne u Bizantu, čini se neizbježnim. Svakako jedan od onih trenutaka u kojima se naj-

⁴ R. CESSI, *La Dalmazia e Bisanzio nel sec. XI, Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti (Classe di scienze morali, lettere ed arti) CXXV/1967* (Venezia), p. 89.

⁵ CESSI, o.c., 100-1.

⁶ CESSI, o.c., 109.

⁷ CESSI, o.c., 114.

⁸ Usp. primjerice opširnu bibliografiju u I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, Zagreb, 1992, 202, gdje su notirana čak četiri druga Cessijeva naslova, ali ne i ovaj vrlo važni.

jasnije i najočiglednije zrcali takvo stanje jest vrijeme sazivanja i održavanja poznatih crkvenih sinoda u Splitu 925. i 928. Kada, naime, papa Ivan X. saziva sinode i njihovu radu pokušava osigurati punu i čvrstu potporu svjetovne vlasti, on se obraća “dragomu sinu Tomislavu, kralju Hrvata” (*dilecto filio Tamisclao regi Croatorum*) i “Mihajlu, izvrsnome vojvodi Humljana” (*Michaeli excelentissimo duci Chulmorum*), uopće ne spominjući pri tomu ni bizantskoga cara, niti kakva njegova dužnosnika.⁹ Kao ilustraciju posve oprečnoga stanja kakvo je vladalo u ovim krajevima kada je tu uspostavljena *stvarna* i *djelatna* vlast bizantskoga cara, može se uzeti razdoblje 60-ih i 70-ih godina 12. st., zapravo doba kada su dalmatinski gradovi i dobar dio Hrvatskoga kraljevstva došli pod vlast cara Emanuela Komnena. Valja, za ovu prigodu, samo naznačiti kako se u takvim okolnostima *stvarna* i *djelatna* vlast Bizanta, odnosno cara, jasno zrcalila već na razini oblika isprava koje su se u gradskim sredinama u to doba morale sastavljati na latinskom, grčkom i hrvatskom jeziku.¹⁰ Ovakva više no jasna razlika u prilikama kakve su vladale u doba nepostojanja, odnosno postojanja stvarne bizantske vlasti, čini se da dostatno pojašnjava zašto ovdje inzistiram na pripovjednoj naravi bizantskih vrela i iz toga izvedenoj potrebi za podrobnom i pozornom kritikom, kao neophodnom preduvjetu za njihovo korištenje u rekonstrukciji *stvarnoga* povijesnog gibanja.

*

Na početku kritičke prosudbe bizantskih pripovjednih vrela valja svakako istaknuti kako se djela Konstantina VII. Porfirogeneta danas smatraju možda i najjasnijom artikulacijom konzervativne političke teorije i ideologije uobličeneh u vladajućim carskim krugovima Konstantinopola.¹¹ Ovo se svakako poglavito odnosi na njegovo djelo “O ceremonijama” (*De cerimoniis*), djelo posvećeno temi koja je po piščevim vlastitim riječima bila “draga njegovu srcu od bilo koje druge”. Ta tema, tako “draga (carevu) srcu”, bila je zapravo carski ceremonijal - skup ritualnih čina usmjerenih ka samo jednom cilju, “mističnoj glori-

⁹ Korespondencija u svezi sa splitskim sinodima 925. i 928. u: J. STIPIŠIĆ-M. ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, Zagreb, 1967, 34-5.

¹⁰ Trogirski kupoprodajni ugovor, registriran bilježničkom ispravom *scriptum litteris latinis, grecis et slavica*, spominje se u dokumentu iz 14. st. zvanom “Zavod”. Za detalje i datiranje toga ugovora usp. M. HORVAT, Trogirski Zavod iz 1326. godine (izvorno objavljeno kao: Das Trogirer “Zavod”-Buch vom Jahre 1326. *Studien zur alteren Geschichte des Slaventums und Osteuropas* I, Graz-Köln 1956), u: V. OMAŠIĆ, Trogirski zemljišnik “Zavod” iz 1326. godine, *Kaštelanski zbornik*, 5/1996, 94 i 98 bilj. 45. Kako je doista izgledalo djelovanje bizantske administracije u zapadnim provincijama carstva tijekom 10. st. jasno prikazuje R. MORRIS, Dispute settlement in the Byzantine provinces in the tenth century, u: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe* (ed. W. DAVIS and P. FOURACRE), Cambridge University Press, 1986, 125-147.

¹¹ Za narav bizantskih političkih teorija i ideologije usp. E. BARKER, *Social and Political Thought in Byzantium*, Clarendon Press, Oxford 1957, 2 i d. Djela Konstantina VII. ključnima za razumijevanje bizantske političke ideologije smatra H. AHRWEILER, *Politička ideologija vizantijskog carstva* (izvorno: *L'ideologie politique de l'empire Byzantin*), Beograd, 1988, 63 i d.

fikaciji Cara” i njegove vlasti.¹² Sam je, pak, Konstantin VII. bio tako opčinjen i uvjeren u snagu ovih ritualnih i ceremonijalnih čina da je njihovim prikazivanjem nastojao impresionirati svoje goste i diplomatske poslanike koji su dolazili na carski dvor. Takvo jedno iskustvo doživio je i o njemu zapis ostavio Liutprand iz Kremone, koji je kao diplomatski predstavnik zapadnoga cara posjetio Konstantinopol 949. Za boravka na carskome dvoru Liutprand je bio pozvan pred cara upravo u vrijeme odvijanja jednoga od spektakularnijih ceremonijala, a kada je “predstava” okončana, Konstantin VII. se nije mogao suzdržati od toga da nestrpljivo zatraži komentar videnoga.¹³ Do koje je mjere car-pisac bio uvjereni zastupnik postavki karakterističnih za carsku ideologiju možda se najjasnije vidi iz njegove tvrdnje kako carska kruna i odora nisu bile izrađene ljudskom rukom, već ih je na zemlju, caru Konstantinu Velikom, donio jedan od nebeskih anđela.¹⁴ Konačno, koliko je visoko cijenio poziciju “rimskoga Cara” u odnosu na druge suvremene političke čimbenike, posve je razvidno iz njegove osude braka između carske rođake, Marije Lakapine, i prvoga bugarskog cara, Simeona. Konstantin je VII., naime, smatrao kako je ovaj brak značio bitno umanjivanje carskoga ugleda i samim time narušavao cijeli onodobni “svjetski politički poredak”.¹⁵

Ovaj neobično važni dio Konstantinova intelektualnoga profila, preciznije njegovo ustrajno pristajanje uz konzervativnu političku ideologiju, jasno se daje razabrati u svim djelima koja mu se pripisuju. To jasno dolazi do izražaja prije svega u njegovu nastojanju na očuvanju visokoga ugleda carske titule i tradicija vlasti staroga Imperija. U tu svrhu on i njegovi suradnici, koji su priređivali i redigirali tekstove koji mu se danas pripisuju, bili su spremni, vjerojatno čak i nesvjesno, dobro “prilagoditi” dostupne činjenice, kako bi konačna slika što su je svojim tekstovima stvarali posve odgovarala unaprijed postavljenom okviru “slavne povijesti *Imperii Romanorum*”. U praktičnoj izvedbi tekstova to je, pak, značilo da se svaki gubitak nekadašnjih carskih područja i teritorija, starih “provincija”, tretirao kao nešto “privremeno”, dok su nove političke tvorbe što su se u to doba izdizale iz nekad barbarskih društava tretirane kao svojevrsni “uzurpatori”.¹⁶ Sve naprijed rečeno jasno

¹² G. OSTROGORSKI, Vizantijski car i svetski hijerarhijski poredak, u: *O verovanjima i shvaćanjima Vizantinaca: Sabrana dela Georgija Ostrogorskog* vol. 2 (izvorno: *The Byzantine Emperor and Hierarchical World Order, The Slavonic and East European Review* XXXV/84/1956), Beograd, 1970, 265.

¹³ Liutprandov tekst koji se odnosi na boravak u Konstantinopolu 949. podrobno pretresa K. LEYSER, *Ends and means in Liudprand of Cremona*, u: *ISTI, Communications and Power in Medieval Europe. The Carolingian and Ottonian Centuries*, The Hambledon Press, London and Rio Grande 1994, 128. Povezanost ritualne komunikacije i ideoloških shema, s antropološkoga stanovišta podrobno razmatra, uz vrlo vrijedne zaključke, M. BLOCH, *From cognition to ideology*, u: *ISTI, Ritual, History and Power. Selected Papers in Anthropology*, The Athlone Press, London and Atlantic Heights, 1997, 122-3.

¹⁴ OSTROGORSKI, o.c., 266.

¹⁵ G. OSTROGORSKI, Vizantijski sistem hijerarhije država, u: *O verovanjima ...* (izvorno: *Die byzantinische Staatenhierarchie, Seminarium Kondakovianum* 8/1936), 253. Za Simeonove carske pretenzije, kojih je brak s carskom rođicom Marijom bio tek ono što se suvremenicima činilo najočitijim, usp. BOLENSKY, o.c., 127-140.

¹⁶ U svezi s odnosom između spoznaje i ideologije, osobito u kontekstu o kojemu je ovdje riječ, vrijedi ponovno citirati antropološko gledište. Tako BLOCH, o.c., 129, jasno ističe: “ideološko se shvaćanje u konačnici gradi

se zrcali u poglavljima 29. i 31. djela *De administrando imperio*, pripisanoga caru-piscu, a u kojima je predmet razmatranja doseoba i najranija povijest Hrvata, odnosno povijest stare provincije Carstva Dalmacije u kojoj su se Hrvati naselili.

Kako bi se upravo iznesene tvrdnje jasno potvrdile, valja u dalju raščlambu krenuti od rezultata do kojih je dubokim i znanstveno preciznim razlaganjem poglavlja 29.-31. djela *De administrando imperio* svojedobno došao akademik L. Margetić. U raspravi objavljenoj 1977. Margetić je vrlo uvjerljivo zaključio kako su razlike između dviju verzija istih zbivanja, izloženih zasebno u poglavljima 29. i 31. a potom i u poglavlju 30., rezultat činjenice da je poglavlje 30. djelo anonimnoga autora koji je naknadno preradio sadržaj današnjih poglavlja 29. i 31., ali s drukčijega motrišta i s drukčijim nakanama.¹⁷ Što se razlika glede motrišne točke i nakana tiče, Margetić je posve ispravno ukazao na to da izvorni tekst koji se pripisuje Konstantinu VII. (poglavlje 31.) pruža “upotrebljive podatke u diplomatskoj borbi oko balkanskih zemalja, bez obzira na to da li su ti podaci istiniti ili nisu”, dok tekst 30. poglavlja donosi “antikvarnu informaciju”.¹⁸ Čini se, međutim, kako je istu misao moguće izreći nešto drukčijim riječima, sa smislom koji bi bio bliži uočenome odnosu između *spoznaje* i *ideologije*. U takvoj artikulaciji moglo bi se reći kako poglavlja 29. i 31., koja je ili sam napisao ili bar njihovo pisanje nadzirao car-pisac, donose sliku zbivanja onako kako je “trebalo biti” sukladno imperijalnoj ideologiji i njezinu pogledu na povijest, dok 30. poglavlje donosi dostupne podatke iz realnoga prostora i vremena, onako kako su oni bili doista poznati u Konstantinopolu. Uza sve ovo može se s dosta vjerojatnoće pretpostaviti još nešto; naime, čini se posve sukladno običajima vremena o kojemu je riječ pretpostaviti kako je anonimni pisac 30. poglavlja zapravo imao namjeru preraditi upravo ona poglavlja o Hrvatima i Dalmaciji, i to poradi toga što je smatrao kako su u “prilagođavanju” stvarnih činjenica car-pisac i njegovi pomagači na ovom mjestu otišli predaleko, čak i po standardima koji su vrijedili na carskome dvoru. Ono što jasno potkrepljuje ovakvu pretpostavku, ujedno je i možda najočiglednija razlika između teksta 29. i 31. poglavlja na jednoj, i onoga što donosi 30. poglavlje na drugoj strani. Riječ je o tomu da 30. poglavlje uopće više ne uvodi Bizant kao politički čimbenik zbivanja u Dalmaciji u 9. st., odnosno nakon doseljenja Hrvata.¹⁹

No, bitne razlike između ideologiziranoga pogleda cara-pisca kakav artikuliraju 29. i 31. poglavlje i stvarnih informacija ne prestaju u ovoj točki. Te se bitne razlike mogu jasno uočiti kada Konstantin, u već spominjanome djelu “O ceremonijama”, stavi tadašnju Hrvatsku u isti red sa “sklavinijama” nastalim u zaleđu jadranske obale.²⁰ Ovdje problem, naime,

iz ne-ideološkoga spoznajnoga temelja, ali je ono izgrađeno kroz proces koji snažno preobrazuje upravo taj temelj kako bi se stvorila slika svijeta koja isti svijet iz kojega je nastala u mnogome negira.”

¹⁷ L. MARGETIĆ, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Historijskog zavoda JA* 8/1977. 18 i d.

¹⁸ MARGETIĆ, o.c., 20 bilj. 22.

¹⁹ Usp. MARGETIĆ, o.c., 17-18. gdje su razlike predstavljene i grafički. Svakako valja domnetnuti i to kako uvodni tekst 30. poglavlja, inače literarno “opće mjesto”, u svjetlu rečenoga dobija posve novo značenje.

²⁰ U djelu *De Cerimoniis* Konstantin navodi kako vladar Hrvata ima isti status kao vladari “sklavinija” kakve su bile Travunija, Konavli, Zahumlje. Naslov toga vladara u korespondenciji treba biti αρχων a pismo treba imati formu “zapovijedi” (κελευσις). Za tekst usp. H. LEICHT-REISKE, *Constantini Porphyrogeniti De ce-*

proizlazi iz činjenice da je isti autor na drugom mjestu Hrvatsku opisao kao “srednju silu” svoga doba, državu koja je bila u stanju podići vojsku od 160000 ljudi i koja je raspolagala s mornaricom sastavljenom od 180 što manjih, što većih brodova. Nasuprot tomu, “sklavinija” u rječniku bizantskih pisaca onoga doba označava tip još uvijek amorfne društvene organizacije, zapravo tek “buduću državu”, ili još preciznije tip organizacije društva u kojemu je tek postojao potencijal za izgradnju državne strukture.²¹ Posve sukladno kategorizaciji predočenoj u djelu “O ceremonijama”, ali i u punoj suprotnosti sa svim poznatim činjenicama koje donose druga suvremena vrela, tekst 31. poglavlja *De administrando ...* donosi informaciju po kojoj je vladar Hrvata “od početka”, odnosno od trenutka navodne doseobe za vladavine cara Heraklija, bio podložen carskoj vlasti.²² Navod, pak, Konstantinova teksta o vremenu (prva polovica 7. st.) i ulozi cara Heraklija u hrvatskoj doseobi u Dalmaciju valja sada usporediti s onim što je Margetićeva uzorna raščlamba 30. poglavlja pokazala kao rezultat koji se teško može dovesti u pitanje. Riječ je, naime, o tomu da je danas gotovo nemoguće osporiti zaključak kako su Hrvati u Dalmaciju došli tek krajem 8. st. Takav Margetićev zaključak snažno potvrđuju brojni arheološki nalazi koji jasno ukazuju na jedan posve novi kulturni sloj, koji se jasno datira prije svega brojnim franačkim proizvodima, poglavito mačevima i ostrugama, i bez ikakve dvojbe može staviti upravo u razdoblje kraja 8. i početka 9. st.²³ Konačno, ovoj usporedbi stvarnih činjenica i ideologiziranih pogleda na povijest cara-pisca 10. st. valja svakako pridodati još nešto, kako bi se tekst 29. i 31. poglavlja *De administrando imperio* mogao do kraja razumjeti. Riječ je o tomu da sva poznata i relevantna vrela nedvojbeno ukazuju na to kako su tijekom 9. st., kroz dugotrajni proces, hrvatski vladari, sa startne pozicije karolinških *vasusa* i gentilnih vođa (jasnije - vojnih zapovjednika na karolinškome *limesu* koji su se legitimirali i položajem nasljednih vladara jednoga *etnosa*), uspjeli izgraditi doista autonomnu državnu organizaciju, a da pri tomu, uz izuzetak kratke epizode s kraja 70-ih godina istoga stoljeća, nikada nisu stupili u bizantsku političku orbitu.²⁴

rimoniis aulae byzantine I, Lipsiae 1751, p. 691. Srpski prijevod i komentar B. FERJANČIĆA dostupni su u: *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* II, Beograd, 1959, 78.

²¹ Tekst 31. poglavlja *De administrando imperio* u kojem se mogu naći spomenute brojke, a prema bonškome izdanju u: F. RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia (Monumenta spectantia historiam Slavorum medionalium VII)*, Zagrabiae 1877, 398. Komentar ovako izrazito visokih brojeva i njihova značenja u: R.J.H. JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio* vol. II - Commentary. London 1962, 129-130. Značenje pojma i narav organizacije “sklavinija” jasno određuju G. OSTROGORSKI, *Vizantija i Južni Sloveni*, u: *Vizantija i Sloveni. Sabrana dela Gerogija Ostrogorskog* vol. 4, Beograd 1970, 10; te OBOLENSKY, *o.c.*, 72.

²² Konstantinov tekst 31. poglavlja u RAČKI, *o.c.*, 360. JENKINS, *o.c.*, 128 ostavlja ove tvrdnje bez komentara.

²³ MARGETIĆ, *o.c.*, 60 i d.; usp. također RAPANIĆ, *o.c.*, 12-4. Za arheološke potvrde usp. J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeća*, Zagreb 1980; Z. VINSKI, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta* XI/1981; sada s potrebitim emendacijama i ispravkama ranijih pogleda također V. SOKOL, *Arheološka baština i zlatarstvo, Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, Zagreb, 1997, 117-145.

²⁴ Za karolinško vrhovništvo i uopće položaj hrvatskih vladara, uključujući i njihovu ulogu gentilnih vođa, usp. M. ANČIĆ, *From Carolingian Official to Croatian Ruler - The Croats and the Carolingian Empire in the First*

Ovakvo odbijanje svjesne spoznaje i prosudbe činjenica koje su govorile o gubitku Dalmacije za Bizant kakvo predočava gornje razlaganje - ili drugim riječima rečeno, odbijanje da se shvati kako je izravna carska vlast u Dalmaciji nepovratno propala usljed uzdizanja nove političke sile, Hrvatske, čiji je vladar preuzeo upravljanje nad većim dijelom toga područja - postaje još jasnije uzmu li se u obzir dijelovi teksta u kojima car-pisac rabi činjenice iz realnoga prostora i vremena, posve nesvjestan kako one obaraju sve njegove ideologizirane povijesne spoznaje. Kada, primjerice, Konstantin VII. u tekstu 31. poglavlja, bez opterećenja rasprave o političkim zbivanjima, govori o prostornom smještaju "zemlje Hrvata" sredinom 10. st., dakle u vrijeme kada on piše, a u okviru toga spominje i stare Dioklecijanove carske palače, hipodrom, Salonu i srednjovjekovni Split, onda njegova misao posve prirodno teče. Doduše, piscu stvarni prostorni odnosi očigledno nisu jasni te tako ne zna kako je stara carska palača zapravo jezgra srednjovjekovnoga Splita, pa stoga iz njegova razlaganja proizlazi kako su carske palače i hipodrom "u gradu Salonu, koji je u blizini Splita". Ali istodobno on posve prirodno uobličava svoju misao tvrdnjom kako je cijeli ovaj prostorni kompleks "i danas u zemlji Hrvata" (καὶ παλάτια καὶ ἵπποδρόμια τοῦ βασιλέως Διοκλητιανοῦ ἐν τῇ τῶν αὐτῶν Χρωβάτων χώρα μέχρι τῆς νῦν περισώζονται εἰς τὸ κάστρον Σαλονας, πλησίον τοῦ κάστρου Ἀσπαλάθου), savršeno jasno naznačujući kako ni stari glavni grad rimske provincije niti novi srednjovjekovni grad nisu više na teritoriju ni pod vlašću Carstva.²⁵

Uz ovakvu raščlambu tekst dvaju poglavlja (29. i 31.) djela *De administrando imperio* prestaje biti pouzdano vrelo za historiografsku rekonstrukciju stvarnih povijesnih zbivanja. Dakako, time ne želim reći kako su ta poglavlja posve bez vrijednosti za povjesničara, već samo to da se podaci iz njih moraju rabiti uz najveći mogući oprez i uz višestruko provjeravanje. Zapravo, samo oni dijelovi tih poglavlja koje je moguće potvrditi drugim *neovisnim* i *nedvojbenim* vrelima mogu se rabiti kao pouzdane historijske činjenice. Vrlo sličan pristup preporučljiv je i kod korištenja još jedne vrste bizantskih vrela - lista državnih dužnosnika koje se uobičajeno nazivaju "taktikonima" - inače vrlo omiljenih među povjesničarima koji rade s bizantskim vrelima.²⁶ O tomu je u jednoj već dosta staroj raspravi opširno i vrlo autoritativno govorio, iznoseći upravo upozorenje kako liste nisu posve točne i

Half of the Ninth Century. *Hortus artium medievalium* 3/1997 (Zagreb-Motovun) = Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskog vladara. Hrvati i Karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40/1998. Položaj karolinških *vasusa* opširno razlaže R. MCKITTERICK, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, Longman 1993, 66 i d. Za pregled ranijih teorija o razvoju hrvatske države, kao i za autorove stavove koji nisu bez interesa, usp. također S. VILFAN, *Evoluzione statale degli Sloveni e Croati*, kao i: *Discussione sulla lezione Villfan*, oboje u: *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo*, *Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo* 30/1982, tome I, Spoleto 1983.

²⁵ Tekst reproduciran prema RAČKI, *o.c.*, 272. U komentaru koji daje uz svoj prijevod, N. TOMAŠIĆ, *Konstantin Porfirogenet. O upravljanju carstvom*, Zagreb, 1994², 85 n. 341, ispravno upozorava na ovaj carev "pre-

²⁶ O ovim listama i njihovoj vrijednosti u smislu povijesnih vrela usp. G. OSTROGORSKI, *Taktikon Uspenskog i Taktikon Beneševića. Iz vizantijske istorije i prosopografije. Sabrana dela Georgija Ostrogorskog* vol. 3, Beograd, 1970, 157-179. Te je liste, inače, obilato i nekritički koristio FERLUGA, *op. cit.*, 50 i d.

osobito pouzdane, svakako jedan od vodećih autoriteta i ponajboljih poznavatelja bizantskih vrela, G. Ostrogorski. Po njegovim riječima “Vizantinci nisu žurili s brisanjem izgubljenih posjeda” s takvih lista te se nerijetko događalo da dužnosnici vlasti s izgubljenih područja desetljećima figuriraju na listama unatoč tomu što njihova provincija odavna nije pod carskom vlašću.²⁷ Konkretno značenje, pak, ovoga upozorenja usmjereno je na metodološki problem s kojim se susreće povjesničar kada, osim podatka koji daju takve liste, nema niti jednog drugog pokazatelja koji bi za točno određeno vrijeme potvrdio postojanje i funkcioniranje administrativno-upravne jedinice Carstva. Drugim riječima, sama činjenica da, primjerice, na takvoj listi datiranoj u 10. st. figurira “strateg” dalmatinske “teme” još uvijek nije dostatan dokaz kako u to doba doista stvarno funkcionira takva administrativno-upravna jedinica u okviru Carstva. Za takav zaključak u svakoj ozbiljnijoj raščlambi morali bi postojati čvrsti i jasni dokazi o tomu da je “strateg” poslan ili postavljen od strane Konstantinopola, odnosno da je vezan uz središnju vlast od koje prima naloge i postupaju sukladno njima, ili da je u slučaju odbijanja poslušnosti središnjoj vlasti protiv njega proveden bilo kakav postupak.

*

Vraćajući se nakon ovakvih razglabanja naznačenoj temi, uloži Bizanta u povijesnim gibanjima na istočnom Jadranu tijekom 9. st., čini se najuputnijim krenuti od onoga što su nedvojbene činjenice. Riječ je o tomu da je Bizant tijekom 9. st. na ovome području organizirao i pokrenuo najmanje dvije velike vojne. Prva od njih pada negdje na sami početak stoljeća, u vrijeme vladavine cara Nikifora I., dok je druga organizirana i vođena tijekom 70-ih godina, u vrijeme vladavine cara Bazilija I.²⁸ Nova i produbljena raščlamba postavljenih ciljeva i ostvarenih rezultata ovih vojni sama će po sebi pružiti odgovore na mnoga pitanja koja se postavljaju u svezi s ulogom što ju je Bizant igrao na istočnom Jadranu tijekom dva stoljeća koja su ovdje predmet razmatranja.

Prva od ovih vojni, ona organizirana i provedena početkom 9. st., bila je u stvarnosti konačni rezultat nemira i sukoba koji su trajali preko dva desetljeća. Sve je zapravo počelo franačkim prodorom i konačnim osvajanjem Istre, krajem 80-ih godina VIII. st., a nastavilo se u punoj mjeri teškim i iscrpljujućim avarskim ratovima u sljedećem desetljeću. Avarski su ratovi za Karlovo carstvo, prema tvrdnjama njegova biografa Einharda, bili, uz ratove protiv Saksonaca, najteži i najveći vojni pothvat i trajali su osam godina.²⁹ Ovaj tako dugi i iscrpljujući rat doveo je Karla i njegovo Carstvo u najizravniji dodir s bizantskim područjem na jugoistoku Europe te, uz to, prouzročio i seobu njegovih novih saveznika, Hrvata. Ovi su, naime, praktično dovedeni u istočnojadransko zaleđe kako bi se i tu konačno uništili posljednji ostaci avarske organizacije, ustrojene uz stare rimske komunikacije i riječne doli-

²⁷ OSTROGORSKI, o.c., 164; usp. još i 171 te 175.

²⁸ GOLDSTEIN, *Byzantine Presence ...*, 257.

²⁹ Za osvajanje Istre usp. I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995, 142. Einhardov tekst (prema izdanju G.H. PERTZ-G. WAITZ iz 1905.) u: *EINHARD život Karla Velikog*, Zagreb, 1992, c. 13 (70-2).

ne istočnojadranskoga zaleđa.³⁰ Vojni pohodi i osvajanja, kao i naseljavanje novoga pučanstva, posve su uništili i razorili dotadašnje odnose i njihovo uređenje na ovim područjima. Bizant nije bio u stanju trenutačno reagirati te je politički “zrakoprazni prostor” bio popunjen autonomnim djelovanjem lokalnih snaga. Rezultat je toga bilo pojavljivanje dvojice autonomnih lokalnih političkih vođa, *duces*, koji su 805. izašli pred Karla, kako bi priznali njegovo političko vrhovništvo i uredili odnose unutar novouspostavljenih pravila. Jedan od tih lokalnih vođa rezidirao je u Veneciji, a drugi u Zadru i taj je pred carem predstavljao zajednicu *Dalmatarum* (tj. pučanstvo Dalmacije, ma što se pod tim zemljopisnim nazivom podrazumijevalo u tom trenutku).³¹ No, na kraju je carska vlast iz Konstantinopola ipak reagirala, nakon što je nutarnje prilike carstva koliko toliko u red doveo car Nikifor I. Tako su bizantske pomorske snage silovitim naletom ušle u Jadran, pod zapovjedništvom “patricija” Nikete, s ciljem vraćanja primorskih gradova na istočnojadranskoj obali, ali i cijele mletačke lagune. No pohod nije bio tako uspješan i učinkovit te su se operacije nenadano oduljile, ali je konačno, zahvaljujući pomorskoj premoći što ju je staro carstvo još uvijek održavalo, do 810. ipak uspostavljen vojni nadzor nad priobalnim pojasom.³²

Izravni je rezultat ovoga vojnog uspjeha, potvrđenoga Aachenskim mirom 812., bio uspostava, ili još preciznije obnova izravne bizantske vlasti i administracije. Središnja je vlast iz Konstantinopola doista učinkovito djelovala u preuzimanju punoga nadzora nad zbivanjima na istočnoj obali Jadrana, odnosno u tamošnjim gradovima, što je jasno vidljivo iz načina na koji su vođeni pregovori oko sređivanja pitanja granice između Hrvata, odnosno hrvatske kneževine, i susjednih gradova. Cijela je ova epizoda doista detaljno opisana u franačkim državnim *Analima (Annales regni Francorum)*, no za ovu će prigodu biti dostatno naznačiti kako je bizantski poklisar Niketa (moguće isti ona “patricij” Niketa, koji je 806. zapovijedao flotom što je operirala u Jadranu) u Aachen došao iz Konstantinopola i izravno zastupao interese cara. Njegov je zadatak, doduše, bio razmotriti “slučaj Dalmati-

³⁰ Oblike avarske organizacije i načina nadzora teritorija tijekom 7. i 8. st. detaljno raščlanjuje MARGETIĆ, o.c., 65-74. Praksu dovođenja i naseljavanja novoga pučanstva u krajeve koje je Karlo osvojio potvrđuje, na primjeru Panonije, navod iz *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, u kojemu se veli kako su zemlju iz koje su istjerani Avari počeli naseljavati Slaveni i Bavarci (*Postquam ergo Karolus imperator Hunis reiectis episcopatus dignitatem Iuvavensis ecclesie rectori commendavit. Arnoni videlicet archiepiscopo et suis successoribus tenendi perpetualiter atque regendi perdonavit. coeperunt populi sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram, unde ille expulsi sunt Huni, et multiplicari.* - M. KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana, 1936, 134-5).

³¹ CESSI, o.c., 93; ANČIĆ, o.c., 9. O zadarskoj autonomnoj političkoj zajednici (provincija Jadertina) 9. st. usp. sada i M. ANČIĆ, *Translatio beati Grisogoni martyris* kao povijesno vrelo, *Starohrvatska prosvjeta* 25/1998, 132 i d.

³² G. OSTROGORSKI, *Istorija Vizantije*, Beograd 1969², 192-6, upozorava na uspjehe Nikeforove administrativne reorganizacije kao temelja njegovih vojnih uspjeha. FERLUGA, o.c., 49, smatra, pozivajući se na franačka vrela, kako je Niketa već 806. uspješno okončao vojni pohod, no čini se kako je CESSI, o. c., 92-3, mletačkih vrela, koje je prikupio i pretiskao RAČKI, o. c., 311-3.

naca", ali, i to valja posebice istaknuti, u ime samoga cara.³³ U ovoj, dakle, novoj situaciji, kada je jedna od provincija Carstva, bez kopnene veze s metropolom, graničila s teritorijem zapadnoga Cara, od vitalnoga je interesa bilo osigurati barem pomorsku komunikaciju do udaljenoga i na ovaj način istaknutoga područja. To zacijelo nije bila ni posve nova ni neuobičajena situacija za Carstvo, koje je još uvijek uspijevalo održati svoju pomorsku silu, ali će se u ovom specifičnom slučaju to ipak pokazati nemogućim. Problem je za Bizantince, odnosno za zadatak koji se ovdje postavljao pred njih, izvira iz same naravi pomorske komunikacije koju su trebali osigurati. Naime, istočna je obala Jadrana, ili bar njezin dobar dio, zahvaljujući cijelom vijencu otoka od Dubrovnika do Zadra zapravo stvarno kanal, odnosno "zatvoreno more". Od južnoga vrha Korčule pa do sjevernoga vrha Ugljana i Dugog otoka prostire se prava barijera prema otvorenom moru, koja omogućuje relativno sigurno plovidbu tijekom cijele godine i bez obzira na vremenske uvjete. Kroz stoljeća ranoga Srednjeg vijeka Bizant je na ovome plovnom putu uspijevaao, kroz cijeli sustav utvrda i stražarnica na stratejskim točkama, osigurati puni nadzor,³⁴ ali početkom 9. st. ovdje se iznenada pojavila nova sila koja će, kontrolirajući južni ulaz u ovo "zatvoreno more", bitno promijeniti odnos snaga i uspostaviti posve novu situaciju.

Ova je nova sila izrasla iz amorfne "sklavinije", prvotno formirane u području oko utoka rijeke Neretve u Jadransko more, upravo u ono vrijeme kada su se u neposrednom susjedstvu naselili Hrvati. Ta prvotna "sklavinija" Neretljana (*Narantani sclavi*, *Arantani* - nazivi izvedeni iz zemljopisnoga imena upućuje na amorfnu slavensku masu kao etnički supstrat) izgleda da je dobila novo vodstvo na samom kraju 8. st., pri čemu je to vodstvo u kulturnom smislu nosilo iste one značajke, s tipičnim franačkim elementima, koje karakteriziraju hrvatske arheološke nalaze.³⁵ Ovaj franački utjecaj potvrđuje i na stanoviti način objašnjava to što je početkom 70-ih godina 9. st. car Ludovik II. u jednome pismu dosta oštro upozorio istočnoga cara Bazilija I. da ne uznemiruje njegove podanike - Slavene.³⁶ Kao relevantna pomorska sila Neretljani se pojavljuju u vrelima s početka 30-ih godina 9. st., kada su prvi put ugovarali mir s mletačkim duždom upravo i samo za svoj račun.³⁷ Uporišta

³³ Izričaj iz franačkih *Annales* koji se odnosi na poziciju i ulogu bizantskoga poklisara (u: *Annales regni Francorum*, MGH SS I, ed. G.H. PERTZ, 203. - citirano prema RAČKI, o.c., 317-8) glasi: *legatum Leonis imperatoris de Constantinopoli pro Dalmatinorum causa missum, Niciforum nomine, suscepit.*

³⁴ GOLDSTEIN, *Bizant na ...*, 32 i d., raščlanjuje značajke, važnost i donekle nadzor nad ovim plovidbenim putem u 7. i 8. st. Usp. također RAPANIĆ, o. c., 11, koji upozorava kako je i sam Konstantin VII. Porfirogenet bio svjestan važnosti ove svojevrsne "pomorske magistrale".

³⁵ Arheološke nalaze s ovoga područja opširno pretresa M. ZEKAN, Karolinški i poslijekarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine, u: *Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno 1994. O Neretljanima i vrelima u kojima se oni spominju također raspravljaju i F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, 413. i FERLUGA, o. c., 77-8.

³⁶ Cijela epizoda u koju valja smjestiti pismo cara Ludovika II. bit će pretresena tijekom daljega razlaganja. Carsko, pak, pismo izravno spominje *castra nostra dirupta et tot populis Sclaviniae nostrae in captivitate ... subtractis*, a sve kao posljedicu vojnoga pohoda još jednoga "patricija Nikete" (tekst pisma donosi RAČKI, o. c., 361-2).

³⁷ *Johannis diaconi Chronicon Venetum*, u: MGH SS VII, ed. G.H. PERTZ, Hannoverae 1846, 16, izvješćuje kako *missus Sclavorum de insula Narrentanis ad domnum Johannem ducem veniens ... pacem cum eo instituens* (citirano prema RAČKI, o.c., 334).

Neretljana nalazila su se kako na kopnu, tako i na tri velika srednjodalmatinska otoka, Korčuli, Hvaru i Braču. Nasuprot situaciji karakterističnoj za velike sjevernojadranske otoke, gdje su stoljeća ranoga Srednjeg vijeka preživjeli gradovi (*civitates*) kao sjedišta biskupske vlasti i središta neprekinutoga društvenog života, na ovim južnim otocima tragovi neprekinutoga društvenog života doista su rijetki. Taj prekid kontinuiteta možda ponajbolje ilustrira toponomastičko stanje te stoga nije nikakvo iznenađenje kada se utvrdi kako u najstarijim korčulanskim vrelima, bilježničkim spisima iz 14. st., nema niti traga romanskoj toponimiji. Štoviše, podrobna raščlamba ovih najstarijih vrela jasno pokazuje kako je cijeli toponomastički sustav na otoku nastao tijekom procesa u kojemu je slavensko/hrvatsko pučanstvo osvajalo zemlju kroz poljodjelstvo.³⁸ Upravo ove činjenice objašnjavaju kako je došlo do toga da su se Neretljani "iznenada" uzdigli kao pomorska sila u prvim desetljećima 9. st.

Bez snažnoga središta, biskupskoga sjedišta ili većega grada bilo na kopnu bilo na otocima, sa slabom naseljenošću, cijelo ovo ne tako malo područje nije bilo teško oduzeti bizantskome nadzoru. Kada je novi vladajući sloj jednom učvrstio svoju vladajuću poziciju nad slavenskom masom Neretljana na kopnu i otocima, a potom organizirao i nadzor nad zatvorenim akvatorijem, održavanje tako uspostavljenoga stanja više nije predstavljalo preveliki problem. Stoga nikako nije slučaj to što je poklisar Neretljana 30-ih godina 9. st. pregovarao o miru s mletačkim duždem. Pozadinu ove vijesti na svoj način ocrtava Konstantin VII. Porfirogenet, koji tvrdi kako je Bizant za vladavine cara Mihajla II. (820.-829.) izgubio izravnu vlast nad dalmatinskim gradovima te su tako njihovi stanovnici bili naprosto prisiljeni izgraditi vlastite i autonomne političke strukture.³⁹ Ovo se na određeni način potvrđuje i onim što se zna o boravku i poslovima koje su 824. obavili poklisari cara Mihajla II. na dvoru zapadnoga cara, Ludovika Pobožnog. Poklisari su, naime, prigodom svoga boravka tek svečano uručili Mihajlovo pismo naslovljeno na franačkoga cara i zatražili jedino formalnu potvrdu Aachenskoga mirovnoga ugovora iz 812., zapravo na taj način zaobilazno tražeći tek potvrdu Mihajlova uspona na carsko prijestolje.⁴⁰

Nakon svega, Dalmacija je nadalje ostala posve odsječena od središnje vlasti u Konstantinopolu. Svojevrсно bezvlašće koje je nastalo kao rezultat ovakvoga razvoja prilika predstavljalo je plodno tle za rast i jačanje lokalnih političkih nomenklatura, o čemu je već bilo riječi, no bez obzira na to stanovnike gradova susjedni su Hrvati i nadalje smatrali Grcima. Jasno svjedočanstvo takvih shvaćanja može se naći kod čuvenoga teologa Gotschalka, koji je tijekom 40-ih godina 9. st. boravio na dvoru hrvatskoga kneza Trpimira. Kada je

³⁸ Usp. S. DOKOZA, Prilog proučavanju unutrašnjih prilika na otoku Korčuli u srednjem vijeku, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 39/1997, 123-4. Vrlo bi slične rezultate dala i raščlamba najstarijih vrela s Brača, publiciranih u Dj. ŠURMIN, *Acta Croatica I (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* vol. VI), Zagrabiae 1898, 6-9, i M. VRŠALOVIĆ, Prinos iz bračkih starina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* L/1928-29 (Split 1932), 279-288.

³⁹ Konstantinov tekst iz 29. poglavlja u RAČKI, *o.c.*, 338. Citirani navod pretresa FERLUGA, *o.c.*, 63-4, koji kao i obično, nastoji obezvrijediti svako vrelo koje bi se moglo interpretirati na način suprotan njegovim unaprijed postavljenim stavovima, a koji se svode na to da je Bizant uvijek i stalno do sredine 11. st. čvrsto držao i vladao Dalmacijom. No, ovdje se mora naglasiti kako se upravo ovaj Konstantinov navod može potvrditi s dva neovisna i nedvojbena vrela.

⁴⁰ O boravku bizantskih poklisara govori se u tzv. *Einhardovim Analima*. Tekst publiciran u RAČKI, *o.c.*, 329.

kasnije sjećanja na doživljaje za toga boravka koristio pri pisanju svojih teoloških tekstova kao primjere koji su potvrđivali njegove postavke, prisjetio se i rata koji je Trpimir vodio "protivu naroda Grka i njihova 'patricija'" (*contra gentem Graecorum et patricium eorum*).⁴¹ Nema razloga uopće posumnjati u to da je franački teolog takvo određenje sukoba čuo upravo od svojih hrvatskih domaćina. Danas se, pak, može samo nagađati kako je očuvanju i širenju takvih shvaćanja mnogo doprinosila činjenica da su dalmatinski biskupi u ovo doba još uvijek priznavali crkveno vrhovništvo patrijarha u Konstantinopolu.⁴² Ovakvo se stanje, uglavnom, održavalo sve do vremena vladavine cara Bazilija I. (867.-886.). Negdje na početku njegove vladavine jadranski su prostor počeli ugrožavati Arapi. Kada su, pak, sicilijanski Arapi 867. podsigli Dubrovnik, njegovo je pučanstvo pozvalo u pomoć upravo Cara, koji je na poziv odgovorio nakon nekoga vremena slanjem flote koja je Arape prisilila na dizanje podsade nakon punih 17 mjeseci.⁴³ Rat se protiv Arapa, međutim, nastavio u južnoj Italiji u suradnji sa zapadnim Carem, no čini se kako se bizantska flota ipak nije ograničila samo na protuarapske operacije.

Pod prilično nejasnim okolnostima, a koristeći kao pretekst oslobađanje papinskih poklisara koje su Neretljani zarobili na povratku iz Konstantinopola za plovidbe uzduž obale, bizantske su snage uspjele "otvoriti" pomorski put za Dalmaciju. Pri tomu su, kako se čini, uspjeli slomiti, bar privremeno, otpor Neretljana. Ovakav je, pak, zaključak u punoj suglasnosti sa sadržajem već spominjanoga i inače dobro poznatog pisma cara Ludovika II. Carevi navodi o *njegovim* Slavenima, koje je napala bizantska flota pod zapovjedništvom "patricija" Nikete, teško se mogu dovesti u svezu s bilo kim drugim osim s Neretljanima.⁴⁴ U pismu se također spominju i neke "porušene utvrde" (*quibusdam castris diruptis*), što jasno vodi k zaključku da vojni pohod nikako nije bio beznačajan ili da je prošao bez snažnijega otpora. Uzme li se, k tomu, u obzir kako su Bizantinci upravo nakon ovoga uspjeli ustrojiti i podići djelotvornu administraciju Dalmacije u organizacijskom obliku "teme", kojoj je na čelu stajao "strateg" poslan iz metropole,⁴⁵ cijela slika postaje mnogo jasnijom. No, Bazilije I. nije stao samo na ovome. Zaključak povjesničara kako je car iskoristio novostečenu poziciju i organizirao zavjeru, s ciljem uklanjanja tadašnjega hrvatskoga kneza Domagoja s vladarskoga prijestolja i dovođenja vlastitoga kandidata, čini se posve utemel-

⁴¹ Gotschalkov tekst s jasnim autobiografskim elementima prenosi i L. KATIĆ, *Rasprave i članci iz starije hrvatske povijesti*, Split, 1993, 108, koji ujedno opširno raščlanjuje i boravak čuvenoga teologa na dvoru hrvatskoga kneza.

⁴² Dalmatinski su biskupi bili nazočni na sinodu u Niceji 787. (usp. R. KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početa-ka*, Split 1993, 25 i d.). Tek je papa Ivan VIII. 879. zatražio od istih biskupa da promijene ovakvo stanje i konačno priznaju primat papinskoga autoriteta (usp. papino pismo u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* I, Zagreb 1967, 16-7). V. KOŠČAK, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928, Historijski zbornik XXXIII-XXXIV/1980-1981*, 298 i d., pokušao je dokazati da jadranske biskupije nikada nisu bile podložne autoritetu patrijarha u Konstantinopolu, no njegov je pokušaj ostao bez uvjerljivih argumenata.

⁴³ OSTROGORSKI, *Istorija ...*, 232-3.

⁴⁴ Usp. bilj. 36 ovdje. Pismo cara Ludovika II. predmet je podrobno raščlambe, doduše iz drugoga kuta, u F. DÖLGER, *Europas Gestaltung im Spiegel der Fränkisch-byzantinischen Auseinandersetzung des 9. Jahrhunderts*, u: ISTI, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964.

⁴⁵ FERLUGA, *o.c.*, 70, datira organizaciju "teme", s čvrstim argumentima, u godine 871. ili 872.

jenim i opravdanim.⁴⁶ Zavjera je, međutim, doživjela neuspjeh, no Bizant je ipak zadržao inicijativu u Dalmaciji. Nekoliko je godina kasnije Bazilije I. konačno uspio ostvariti svoj naum i svoju dugu ofenzivu okruniti uspjehom - nakon smrti kneza Domagoja 876. i komplikacija koje su nakon toga nastale glede naslijeđa kneževskoga prijestolja, Car je 878. progurao za novoga kneza svog kandidata dovedenog iz Konstantinopola, Zdeslava.⁴⁷

U tome je trenutku, koliko se može rekonstruirati iz sačuvanih vrela, izgledalo kako su Bizantinci uspjeli steći nadzor ne samo nad priobalnim gradovima, već i nad velikim dijelom stare rimske provincije Dalmacije.⁴⁸ No, ovdje valja ipak primijetiti kako su sačuvana vrela toliko rijetka i tako nekompletna da su "rupe" u našem znanju o zbivanjima o kojima se u njima govori takve i tolike da se stvarni historijski kontekst ovih zbivanja zapravo gubi u nejasnoćama. Iz onoga, pak, što je uslijedilo može se zaključiti tek toliko da su bizantski politički uspjesi 70-ih godina 9. st. kao glavnu posljedicu polučili ogromno nezadovoljstvo među Hrvatima i Neretljanima. Zaključak, pak, po kojemu je Zdeslavljeva vladavina od početka izazivala otpor čini se vrlo uvjerljivim, a jasno ga potvrđuje to što se on na kneževskom prijestolju održao svega jednu godinu te je bio svrgnut još dok je tražio papinsku potvrdu svoga položaja.⁴⁹ Informacije o Zdeslavljevu svrgavanju crpe se iz serije pisama što ih je u lipnju iste godine razaslao papa Ivan VIII. Sa svoje, pak, strane papa je imao prilično jasnu sliku o tomu što se događalo u staroj carskoj provinciji Dalmaciji, odnosno sada već srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Papino se znanje o prilikama na tome prostoru temeljilo na informacijama koje je u Rim donio stanoviti svećenik Ivan iz Mletaka, poklisar moravskoga kneza Svetopuka. Ivan je kroz Hrvatsku proputovao idući za Rim te je čak tom prigodom pristao ponijeti pismo novoga hrvatskog kneza, Branimira, upućeno upravo papi Ivanu VIII.⁵⁰ Vijesti koje je svećenik Ivan donio u Rim, zajedno s pismom novoga kneza, nagnali su papu na slanje najmanje četiri pisma, adresirana redom knezu Branimiru, svećenstvu i puku njegove zemlje, izabranom ninskom biskupu Teodoziju te, konačno, svim dalmatinskim biskupima i svećenstvu kao i stanovnicima Zadra i Splita.⁵¹

Sva četiri papinska pisma vode k jednom istom i neizbježnom zaključku - promjena je na hrvatskome kneževskom prijestolju bila znak korjenite promjene cijeloga političkog konteksta na istočnoj obali Jadrana, a u pismu je novoga kneza, što ga u svome odgovoru i citira papa Ivan VIII., bilo govora ne samo o njegovu štovanju papinskoga autoriteta već i o

⁴⁶ Usp. ŠIŠIĆ, *o.c.*, 353-4; GOLDSTEIN, *Hrvatski rani ...*, 255.

⁴⁷ Za uspon Zdeslava na kneževsko prijestolje usp. ŠIŠIĆ, *o.c.*, 360-3.

⁴⁸ Na ovaj način situaciju interpretira FERLUGA, *o.c.*, 70.

⁴⁹ U pismu upućenom početkom 879. *Glorioso filio Sedesclauo, glorioso comiti Sclauorum*, papa Ivan VIII. veli: *Quia fama tue dilectionis atque bonitatis et religionis in deum ad nos usque peruenit* (pismo u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, *o.c.*, 12, s raspravom o datiranju), što jasno navodi na zaključak kako je knez upravo u vrijeme svrgavanja nastojao uspostaviti što bliži kontakt s Rimom.

⁵⁰ Za ulogu i položaj svećenika Ivana usp. I. BOBA, *Novi pogled na povijest Moravie* (izvorno: *Moravia's history reconsidered. A reinterpretation of medieval sources*), Split, 1986, 20-1.

⁵¹ Sva četiri papinska pisma u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, *o.c.*, 13-7. Prva tri pisma nose nadnevak 7. lipnja 879., dok je četvrto pismo, ono upućeno dalmatinskim biskupima, napisano 10. lipnja iste godine.

volji njegovih podanika da ga bezrezervno slijede.⁵² Još znakovitijom čini se papina odluka da posebno pismo uputi dalmatinskim biskupima i stanovnicima Zadra i Splita. U tome pismu Ivan VIII. ih poziva da se vrate u poslušnost "stolici sv. Petra apostola ... i nama koji na njoj Božjom voljom sjedimo" (*ad jedem beati Petri apostoli ... et ad nos, qui ei diuinitus presidemus*).⁵³ Nema dvojbe kako je ovaj papinski poziv bio utemeljen na informacijama što ih je u Rim donio već spominjani poklisar, svećenik Ivan. On je, očigledno, za svoga prolaska kroz Hrvatsku i boravka na dvoru novoga kneza te u jednome ili čak oba od spomenutih gradova, ostvario kontakte iz kojih je zaključio kako među biskupima, svećenstvom i uopće pučanstvom, postoji volja i želja upravo za korjenitom promjenom ukupne političke orijentacije, pa sukladno tomu i spremnost za priznavanje papinskoga autoriteta i okretanje od Konstantinopola k Rimu. Pri svemu tomu cijeli ovaj sklop promjena ipak nije bio jednostavan i bez određenih rizika, što jasno proizlazi iz toga što se Ivan VIII. našao ponukanim Dalmatincima dati uvjeravanja kako će im papinstvo priteći u pomoć budu li zbog ove promjene ubuduće trpjeli kakve nevolje od Grka ili Slavena.⁵⁴ Danas je nemoguće preciznije govoriti o tomu je li ovaj političko-crkveni preokret u dalmatinskim gradovima bio iskaz slobodne volje ili, pak, rezultat pritiska koji je eventualno uslijedio nakon prevrata na hrvatskom kneževskom prijestolju, u kojemu je vlast izgubio bizantski štićenik a vlast preuzeo novi vladar spreman vratiti se tradicionalnoj pro-zapadnoj političkoj orijentaciji. Kakav god, međutim, bio odgovor na takvu dvojbu, ostaje zaključak kako je ova korjenita promjena političke atmosfere na istočnojadranskoj obali 879. vrlo važan element u objašnjenju načina na koji je okončana izravna bizantska vlast u Dalmaciji.

Riječ je, naime, o tomu kako je već i sama ideja o otkazivanju poslušnosti patrijarhu u Konstantinopolu i priznavanju papinske jurisdikcije bila više no siguran znak da Car i Biznat uopće u datom trenutku nisu više bili u poziciji izravno utjecati na događaje i zbivanja na istočnome Jadranu. Ne zna se, međutim, pod kojim su okolnostima i zbog kojih razloga Bizantinci donijeli odluku da ne interveniraju na sve ovo. Istina je kako je Car upravo krajem 70-ih godina bio zabavljen ofenzivnim ratnim operacijama protiv Arapa na svojim jugo-istočnim granicama dok su istodobno Arapi na Siciliji zauzeli Sirakuzu. Istodobno se u samome Konstantinopolu 878. i 879. pripremao crkveni sinod koji je trebao priskrbiti papinsku privolu za uspon Focija na patrijaršijsku stolicu. Povrh svega je upravo 879. Bazilijev stariji sin i suvladar Konstantin preminuo, što je kod samoga cara izazvalo stanje duboke depresije koje će potrajati sve do kraja njegove vladavine. No, istodobno sa svim ovim pozicija je Bizanta u južnoj Italiji ipak bitno popravljena te je to osiguralo čak i

⁵² Pismo upućeno *Dilecto filio Branimir* počinje rečenicom koja je manje više izravni citat pisma kneza Branimira: *Relegentes nobilitatis tue litteras ... quantam fidem et sinceram deuotionem circa ecclesiam sanctorum apostolorum Petri et Pauli et circa nos habeas, luce clarius nouimus* (STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, o. c., 14). U pismu, pak, upućenome *Omnibus uenerauilibus (!) sacerdotibus et uniuerso populo* Branimirove kneževine prva rečenica se također poziva na spomenuto kneževo pismo: *Cum litteras principis uestris (!) Branimir ... legeremus, non solum illius deuotionem, sed etiam fidei uestre sinceritatem et dilectionem, quam circa sanctum Petrum ... et circa nos habetis, cognouimus* (STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, o.c., 13).

⁵³ STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, o.c., 17.

⁵⁴ *Porro si aliquid de parte Grecorum uel Sclauorum super uestra ad nos reuersione ... dubitatis, scitote pro certo, quoniam nos ... uos adiuuare auctoritate curabimus* (STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, o.c., 17).

snažniji utjecaj carske vlasti na papinstvo.⁵⁵ Sve u svemu, carska vlast bila je u takvoj poziciji da je mogla bez većih problema snažno reagirati na svaki veći izazov. Tako jedino uvjerljivo objašnjenje izostanka reakcije na zbivanja u Dalmaciji, odnosno na istočnoj obali Jadrana, ostaje zaključak kako se sve to nije držalo dovoljno važnim i bitnim u cjelovitom sagledavanju političke situacije Carstva.

O svemu ovomu na posredan način govori i činjenica da su Dalmatinci u kontaktima s papinstvom, ma kakve ovi naravi bili, izrazili bojazan od eventualne nepovoljne reakcije "Grka" i što su takvu reakciju predviđali čak i za budućnost. S druge strane, danas poznata i dostupna vrela daju za pravo zaključiti kako je do promjene crkvene jurisdikcije doista i došlo 879., odnosno kako se od ovoga vremena papu smatralo crkvenim poglavarom umjesto patrijarha. Ovo se jasno potvrđuje nekoliko godina kasnije, u trenutku kada je novi papa, Stjepan V. (VI.), autoritativno izrazio misao kako upravo na njega spada dužnost zaredivanja i podjeljivanja palija novomu splitskom nadbiskupu kao glavi "Dalmatinske crkve".⁵⁶ Cijela ova u mnogim detaljima nejasna slika postaje, međutim, mnogo bistrijom, preciznijom i uvjerljivijom ako se sada uzme u obzir ono što u 30. poglavlju djela *De administrando imperio* njegov autor ima reći glede Bazilijevih aranžmana za dalmatinsku "temu", to jest uređenja civilne vlasti u provinciji kao cjelini. Sukladno, dakle, tekstu 30. poglavlja Car je u jednome trenutku primio poklisare pučanstva dalmatinskih gradova koji su željeli srediti svoje odnose sa svojim susjedima, Hrvatima. Izvor nesporazuma, koji su i bili uzrok slanju poklisara pred Cara, prema autoru 30. poglavlja bilo je samo postojanje "teme" kao organa bizantske vlasti. Stanovnici gradova plaćali su svoje porezne obveze poglavaru "teme" - "strategu" - a ne hrvatskome vladaru, što je izgleda i bilo poglaviti izvor nesporazuma, koji su sa svoje strane doveli do toga da je normalan život u gradovima postao nemogućim.⁵⁷ Tekst je autora 30. poglavlja glede svega ovog vrlo precizan i jasan, no problemi počinju pokušati se pobliže razjasniti kronologija. Uzme li se, međutim, u obzir sve što je ovdje ranije rečeno, najuvjerljivijim se čini zaključak kako je opisano stanje moglo nastati upravo i samo nakon promjene na hrvatskome kneževskom prijestolju 879.

Ovdje se valja na trenutak zaustaviti i osvrnuti na sve dosad rečeno kako bi se jasno utvrdila kronologija cijeloga sklopa zbivanja. Čini se kako je ranije već dokazano izvan svake razumne dvojbe da je na početku cijeloga lanca događaja stajalo vojničko pokoravanje Neretljana 870./871. i "otvaranje" pomorskoga puta za Dalmaciju i tamošnje priobalne gradove. Nakon toga uslijedio je proces stvaranja i izgradnje administrativne organizacije "teme" na čelu s prvim "strategom", stanovitim "spatarom" Brijenijem koji je došao iz Konstantinopola zajedno sa svojim činovnicima - stvarnom jezgrom cijeloga uređenja. Sačuvana vrela nedvojbeno svjedoče kako je Brijenije proveo neko vrijeme na položaju

⁵⁵ Usp. OSTROGORSKI, *o.c.*, 233-5.

⁵⁶ Pismo pape Stjepana V. (VI.) iz 886./887. u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, *o.c.*, 21. Usp. također i KOŠČAK, *o.c.*, 318-9, koji smatra kako je akcija pape Ivana VIII. okrunjena uspjehom na sinodu koji je u Konstantinopolu održan 879., kada je papinstvu priznata jurisdikcija nad Bugarskom i Dalmacijom.

⁵⁷ Tekst 30. poglavlja u RAČKI, *o.c.*, 372. FERLUGA, *o.c.*, 74 i d., na temelju izlaganja iz 30. poglavlja vrlo uvjerljivo izračunava ukupnu sumu poreznih obveza. Svi gradovi "teme" plaćali su zajedno 11 litara zlata, ili 792 nomizme, što se isplaćivalo strategu prije Bazilijeve reforme.

“stratega” i kako je kao rezultat uspješna djelovanja na tome položaju porastao i njegov društveni prestiž, što se zrcalilo u činjenici da je sada postao “protospatar”.⁵⁸ Čini se dosta uvjerljivima pretpostaviti kako sva ova zbivanja valja smjestiti u razdoblje od 872. do 879. Kroz to vrijeme Bizantinci su prvo pokušali organizirati urotu za uklanjanje kneza Domagoja, najvjerojatnije u prvoj polovici 874.⁵⁹ Dvije godine kasnije (876.) Domagoj je umro prirodnom smrću, čime se otvorila kriza oko njegova nasljednika. U toj je krizi bizantska vlast imala vrlo visok ulog te je nastalu krizu konačno 878. uspjela razriješiti instaliranjem vlastitoga kandidata, Zdeslava, na kneževsko prijestolje. Sve, pak, ovo navodi na pouzdan zaključak kako je temeljni interes Bizanta kroz cijelo ovo vrijeme bilo osiguranje postojanja i funkcioniranja “teme” kao administrativnoga i upravnog okvira i polazne točke svih ostalih akcija. S druge je strane, međutim, isto tako gotovo sigurno kako su većim dijelom tijekom ovih sedam ili osam godina odnosi između bizantske administracije i susjednih Hrvata bili u najmanju ruku zategnuti i na rubu otvorenoga konflikta. Surovi odgovor kneza Domagoja na neuspjelu urotu, kada je unatoč papinskoj intervenciji dao smaknuti jednoga od uhvaćenih urotnika, govori sam za sebe jako puno i precizno ocrtava atmosferu otvorene mržnje i brutalnosti.

Vratimo li se sada priči iz 30. poglavlja *De administrando imperio* i u svjetlu naprijed rečenoga razmotrimo odgovor Cara na zahtjeve koje su postavili poklisari dalmatinskih gradova, cijela se slika odjednom mijenja. Prema autoru 30. poglavlja argumenti poklisara uvjerili su Bazilija I. te je on odlučio praktično dokinuti “temu” kao doista djelotvornu administrativno-upravnu jedinicu carske vlasti. Naime, Car je naredio da odsada gradovi više ne plaćaju svoj porez “strategu” već hrvatskome vladaru, a tek simboličnim dijelom ukupnoga iznosa koji će ostati ubuduće “strategu” trebaju iskazivati podaništvo carskoj vlasti.⁶⁰ Cijelu priču, dakako, ne valja shvaćati doslovno, već je treba smjestiti u mentalni kontekst carskoga dvora.⁶¹ Ako se cijela priča čita upravo na ovaj način, Bazilijev se potez ne može tumačiti drukčije no kao priznanje poraza Bizanta. Štoviše, mjereno standardima ponašanja uobičajenoga na carskome dvoru, takav je potez bio najradikalniji koji se dade zamisliti za krugove iz kojih je došao. Praktično je, naime, odluka da se dotok poreznoga prihoda usmjeri u ruke hrvatskoga vladara “temu” i njezina “stratega” pretvorio u praznu ljušturu. Bez novca kojim bi se financiralo njihovo učinkovito djelovanje, budući su “stratezi” osuđeni na poziciju titularnih dužnosnika čiju stvarnu poziciju vrlo uvjerljivo Cessi opisuje sljedećim riječima: “*Tale situazione conferiva al centro zaratino e ai suoi reggitori la presunzione di*

⁵⁸ Usp. način na koji FERLUGA, *o.c.*, 71 i d., temeljeći svoje razlaganje na sačuvanim pečatima Brijenija i njegova protomandatora, rekonstruira djelovanje bizantske administracije u ovome razdoblju. Nasuprot ovom, ali bez ikakva uvjerljiva argumenta, CESSI, *o.c.*, 99, zaključuje: “Non si può però parlare di una restaurazione bizantina nella Dalmazia greca nel senso di ripristino di un governo diretto”.

⁵⁹ Za urotu usp. pisma pape Ivana VIII. u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, *o.c.*, 10-1.

⁶⁰ Tekst u RAČKI, *o.c.*, 372.

⁶¹ FERLUGA, *o.c.*, 75, naznačuje kako je iznos dodijeljen strategu bio tek “simboličan gest priznavanja vizantske vlasti”, no kasnije (str. 79 primjerice) zaboravlja vlastite riječi i dalmatinskoga stratega tretira kao regularnoga bizantskoga dužnosnika.

esercizio di funzioni giurisdizionali già competenti all'autorità governativa ed anche di assumerne il nome senza effettivo potere, o almeno appena incidentale".⁶²

Osjećaj rezignacije, koji se jasno raspoznaje u carskoj odluci da se događaji na istočnoj obali Jadrana prepuste svome tijeku te da se nad gradovima zadrži tek simbolična vlast, nije teško objasniti. Svi vojni pohodi i uspjesi, pažljivo razrađeni i dobrim dijelom uspješno provedeni planovi, sve je to iznenada palo u vodu nakon prevrata na hrvatskome kneževskom prijestolju 879. Povrh svega, stanovnici dalmatinskih gradova nisu više bili spremni podnositi breme konflikta s Hrvatima, što su jasno i bjelodano pokazali kako odlukom o priznanju papinske jurisdikcije tako i slanjem poklisara na carski dvor sa zahtjevom za promjenama administrativnoga ustroja i političkih ciljeva djelovanja te i takve administracije. Sve je, pak, ovo jasno svjedočilo kako carstvo više naprosto nije u stanju učinkovito vladati i upravljati svojom već bivšom provincijom, što sa svoje strane daje jasan i nedvojbena odgovor na pitanje postavljeno na početku ove rasprave. Umjesto učinkovita nadzora i upravljanja, Bizant će ubuduće na istočnom Jadranu ostati nazočan tek u simboličnim činima i kroz djelovanje svoje diplomacije.

Na razini simbola Carstvo će ostati prisutno kroz ime Cara koje se unosilo u isprave izdavane u dalmatinskim gradovima, i spominjalo u laudama koje su se za vjerskih blagdana pjevale po gradskim crkvama. No, vrijedi ovdje pripomenuti i to kako se u dalmatinskim gradovima vrijeme ipak nije računalo po godinama vladanja istočnih careva, što je, primjerice, bio slučaj s Rimom u razdoblju koje je prethodilo punom uklapanju papinstva u političke okvire što ih je izgradio Karlo Veliki.⁶³ Bizantska, ili još preciznije carska politička tradicija sačuvana je i u tituli lokalnoga političkog prvaka, "stratega", koji u stvarnosti više nije imao gotovo nikakva kontakta sa središnjom vlašću. U izravnoj svezi s ovim simboličnim činima stajali su i osjećaji lojalnosti samoj ideji Carstva kod stanovnika priobalnih gradova. Na toj lojalnosti ideji Carstva u gradovima će se graditi i kulturni identitet, u punoj opreci spram "barbarskoga" svijeta njihova neposrednoga okruženja. Cijeli taj ideološki sklop jasno se daje razabrati u anonimnom hagiografskome spisu naslovljenom *Translatio beati Grisogoni Martyris* i okvirno datiranom u kraj 9. ili 10. st.⁶⁴ U samome tekstu "gradjani Zadra" (*cives Jaderani*) jasno su, svojim kolektivnim kulturnim identitetom, suprotstavljeni "Mirmidoncima" (*Mirmidones*), gdje ovo mitološko ime velike starine stoji kao precizna kulturna definicija pučanstva Moravije koje živi u tipično "slavenskim" zemunicama.⁶⁵ S druge strane, što se diplomatskoga djelovanja tiče, bizantski su vladajući krugovi

⁶² CESSI, o.c., 99.

⁶³ Prerogative koje je papinstvo prepustilo bizantskome caru kao priznatoj vrhovnoj političkoj vlasti, između ostaloga i datiranje službenih isprava godinama carske vladavine, nabroja H. FICHTENAU, *Il concetto imperiale di Carlo Magno, I problemi della civiltà carolingia (Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto Medioevo)*, Spoleto 1954, 289.

⁶⁴ Tekst publicirao Č.M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru, (Djela JAZU knj. XX-X)*, Zagreb, 1931, 49-52. O samome djelu, njegovim značajkama, datiranju i vrijednosti kao povijesnoga vrela usp. ANČIĆ, *Translatio ...*

⁶⁵ Prema tekstu legende svečeve su relikvije ukrala trojica rednovika, koji su ih odnijeli u "zemlju koja se naziva Moravska" (*provincia que dicitur Marab*), a koju naseljava pučanstvo koje tekst ironično naziva "Mirmidoncima" (*Mirmidones*). Za zemljopisnu lokaciju provincije *Marab* usp. ANČIĆ, o.c., 131. M. SUIĆ, *Zadar-*

Hrvatsku, a s njom onda i priobalne gradove koji su postupno izlazili iz svoje izolacije, promatrali prije svega kao potencijalni politički ali i vojni uteg na vagi odnosa s Bugarskom; ovo je prvi jasno artikulirao već car-pisac Konstantin VII. Porfirogenet u svome ovdje često spominjanome djelu *De administrando imperio*,⁶⁶ a praktično i uspješno u djelovanje pretočio car Bazilije II. kada se koncem 10. st. našao u sukobu s bugarskim carem Samuilom. U trenutku kada su premoćne bugarske snage ugrozile samu egzistenciju Carstva, Bazilije II. čak je bio spreman priznati činjenicu da već više od jednoga stoljeća hrvatski vladari doista učinkovito upravljaju događajima i vladaju nad cjelovitim prostorom istočnoga Jadrana te je tako kralju Držislavu i priznao titulu *rex Dalmatiae et Croatiae*.⁶⁷

Politički “prazni prostor” koji je nastao povlačenjem Bizanta s istočnoga Jadrana, međutim, uz sporo, ireverzibilno i nezaustavljivo urastanje starih urbanih jezgri u tkivo izrastajućeg hrvatskog srednjovjekovnog društva, djelomično je ispunjen i rastom lokalnih autonomnih oblika političke vlasti u tim istim gradovima. Zacijelo jedan od najvažnijih koraka u ovome složenom i dugotrajnom procesu napravljen je na crkvenome sinodu što je 925. održan u Splitu, a pod punom i budnom paskom hrvatskoga kralja Tomislava.⁶⁸ Već i sama činjenica da je u ovoj prigodi crkvena jurisdikcija starih biskupskih sjedišta u priobalnim gradovima proširena daleko izvan gradskih područja na teritorij pod vlašću hrvatskoga vladara upućuje na pouzdan zaključak kako su integrativni procesi u ovome trenutku bili daleko poodmakli. Okolnosti, pak, kao i dugoročne i kratkoročne posljedice tih integrativnih procesa predmet su drugih i drukčijih raščlambi i rasprava.

ski i ninski Mirmidonci, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 38/1996, 21, argumentirano zastupa tezu kako ime *Mirmidones* označuje ljude koji žive u zemunicama.

⁶⁶ Konstantin ukazuje u 31. poglavlju svoga *De administrando* na odnose Hrvata i Bugara (tekst u RAČKI, *o.c.*, 360).

⁶⁷ Za diplomatske akcije cara Bazilija II. u svezi s Hrvatskom vidi sada M. ANČIĆ, *Srednjovjekovni montaneji, Starohrvatska prosvjeta* 24/1997, 139-140.

⁶⁸ Zaključci sinoda iz 925. u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALović, *o.c.*, 31-2.

Mladen Anđić: THE END OF EMPIRE: THE PASSING AWAY OF BYZANTIUM
RULE ON THE EASTERN ADRIATIC COAST IN THE IXTH CENTURY

Summary

The starting point for the author's deliberations is the existence of two different historiographical approaches to the problem of Byzantium rule on the eastern Adriatic from the ninth to the eleventh century. Accepting R. Cessia's approach who held that Byzantium lost its eastern Adriatic dominions during the second half of the ninth century, the author continues to pore over Byzantium sources, especially the works of the emperor-writer Constantine the IVth Porfirogenet. In doing this he places special emphasis Constantine's support of the conservative political ideology of the Empire. On the basis of this analysis the author reaches the conclusion that within historiography Constantine's works ought to be treated with utmost care and that their data has to be confirmed with real facts stemming from other sources.

In the second part of his article, by way of a thorough analysis of available sources, the author attempts to reconstruct the real development of events relating to Byzantium's dominion over the eastern Adriatic coast during the ninth century. This analysis leads to the conclusion that Byzantium rule over this area *really* ceased in 879 when the Byzantium favourite Zdeslav was deposed from the throne of the Croatian principality. After this key event, the presence of the Empire on the eastern Adriatic coast was restricted to symbolic gestures and to the political identity of the inhabitants of the Dalmatian cities.